

Εξετάσεις στο μάθημα «Μορφολογία της ευρωπαϊκής μουσικής Ι»
26 Ιανουαρίου 2016

Θέμα: Johann Sebastian Bach, *Aus tiefer Not schrei ich zu dir*, χορικό πρελούδιο από την συλλογή *Klavierübung III* [Ασκήσεις για πληκτροφόρο, 3ο μέρος] (1739), BWV 687¹

Ερωτήσεις

1. Προσδιορίστε επακριβώς το είδος της σύνθεσης, την λογική που διέπει την συνολική της κατασκευή και τα επιμέρους δομικά της τμήματα.
2. Προβείτε σε διεξοδική ανάλυση των μ. 1-15a και 57-74.

Απαντήσεις (με πλήρη ανάλυση του έργου)

1. Το κομμάτι αυτό ανήκει στο είδος του χορικού πρελουδίου για όργανο. Πρόκειται, ειδικότερα, για τετράφωνη επεξεργασία του χορικού μέλους “Aus tiefer Not schrei ich zu dir” («Από βαθιά οδύνη κραύγασα προς σε»), τύπου *cantus firmus* με διεξοδική αντιστικτική ανάπτυξη τόσο πριν όσο και κατά την διάρκεια της παράθεσης εκάστης μελωδικής φράσεως από την υψηλότερη φωνή. Πιο συγκεκριμένα, το μελωδικό υλικό της κάθε φράσεως του δεδομένου χορικού μέλους χρησιμεύει ως “θέμα” (“*soggetto*”) για ένα ξεχωριστό δομικό τμήμα (όπως συμβαίνει και στα μοτέττα) και εισάγεται σε αυτό φουγκοειδώς (εν είδει *fugato*, με άλλα λόγια) από τις τρεις χαμηλότερες φωνές (την 2η, την 3η και την 4η από πάνω προς τα κάτω), προτού παρατεθεί σε ρυθμική μεγέθυνση (περίπου σαν ένα “*cantus planus*”, δηλαδή ένα “απέριττο μέλος” με ισόχρονες ρυθμικές αξίες) από την υψηλότερη (1η) φωνή, ενόσω οι τρεις άλλες εξακολουθούν να εξυφαίνονται αντιστικτικά συνοδεύοντάς την και – μόλις εκείνη ολοκληρώσει την προβεβλημένη παρουσίαση του μελωδικού της υλικού – καταλήγουν σε μian έκδηλα πτωτική τομή. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, η συνολική μορφή του κομματιού είναι παρατακτική και αποτελείται από πέντε καταγεγραμμένα, αλλά επί της ουσίας από επτά καλά αρθρωμένα δομικά τμήματα, τα οποία αντιστοιχούν στις επιμέρους φράσεις του επιλεγμένου χορικού μέλους: τα μ. 1-15a και 15-29a αφιερώνονται στις δύο πρώτες φράσεις του μέλους, οι οποίες επαναλαμβάνονται (με διαφορετικό κείμενο) ως τρίτη και τέταρτη, αντίστοιχα, ενώ τα μ. 29-43a, 43-57a και 57-74 αναφέρονται στις τρεις τελευταίες φράσεις του μέλους, το οποίο έχει μορφή Bar A A’ B ή ||: A :|| B (όπου A = οι φράσεις 1-2, A’ = οι πανομοιότυπες μελωδικά φράσεις 3-4 και B = οι φράσεις 5-7).

2. Το πρώτο τμήμα (μ. 1-15a) ανοίγει με ένα *fugato* σε *stretto*: η 3η φωνή εισάγει το “θέμα” στα μ. 1-3a (ντο-δίεση’ – φα-δίεση – ντο-δίεση’ – ρε’ – ντο-δίεση’ – σι – λα – σι – ντο-δίεση’) και η 4η φωνή απαντά “τονικά” σε αναστροφή στα μ. 2-4a, ενώ η 2η φωνή εκφέρει ακολούθως την “πραγματική” απάντηση σε ευθεία κίνηση στα μ. 3-5a και, τέλος, η 3η φωνή παρέχει στα μ. 4-6a την “τονική” απάντηση σε αναστροφή της αμέσως προηγούμενης παραθέσεως του “θέματος”, προτού αυτό παρουσιασθεί εκ νέου στην αρχική του μορφή, αλλά εν είδει *cantus firmus* πλέον, από την 1η φωνή στα μ. 6-13. Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι το συγκεκριμένο χορικό μέλος είναι τροπικό (σε φρύγιο τρόπο από φα-δίεση) και ότι ο Bach επιλέγει να το εναρμονίσει στην σι-ελάσσονα, πράγμα βεβαίως που δημιουργεί

¹ Οι επιπρόσθετες ενδείξεις επί της παρτιτούρας, πέραν του τίτλου του χορικού μέλους καθώς και του αριθμού Καταλόγου Έργων Bach (Bach-Werke-Verzeichnis / BWV), αναφέρονται στα εξής: α) “a 4” σημαίνει για 4 φωνές, δηλαδή η παρούσα σύνθεση είναι τετράφωνη· β) “*alio modo*” σημαίνει «[επεξεργασμένο] με / κατ’ άλλον τρόπο» και αναφέρεται στο γεγονός ότι στην ίδια συλλογή προηγείται έτερη επεξεργασία του αυτού χορικού μέλους (ήτοι το εξάφωνο χορικό πρελούδιο *Aus tiefer Not schrei ich zu dir*, BWV 686)· γ) τέλος, η ένδειξη “*manualiter*” δηλώνει ότι το κομμάτι αυτό είναι γραμμένο μονάχα για τα μανουάλια του οργάνου, επομένως εκτελείται μόνο με τα χέρια, χωρίς την χρήση ποδόπληκτρων.

ορισμένες “παραδοξότητες” από τονικής επόψεως, όπως π.χ. το γεγονός ότι το αρχικό “θέμα” ακούγεται καθ’ ολοκληρίαν επί της (ελάσσονος) δεσπόζουσας ενώ η “πραγματική” του απάντηση μεταφέρεται στην τονική της σι-ελάσσονος. Σε κάθε περίπτωση, από το μ. 6 κ.εξ., παράλληλα με την παράθεση της πρώτης φράσεως του μέλους σε μεγέθυνση από την 1η φωνή, το ίδιο αυτό “θέμα” εξακολουθεί να εμφανίζεται σε stretto μεταξύ των τριών χαμηλότερων φωνών: συγκεκριμένα, στα μ. 6-8α επανεισάγεται στην αρχική του μορφή από την 3η φωνή, στα μ. 7-9α από την 4η φωνή ως “πραγματική” απάντηση σε αναστροφή και κατόπιν στα μ. 9-11α από την 2η φωνή ως “τονική” απάντηση της αμέσως προηγούμενης εμφάνισής του και δη ξανά σε αναστροφή. Τέλος, στα μ. 14-15α οι τρεις χαμηλότερες φωνές – χωρίς την 1η, η οποία εδώ σιγεί, έχοντας ήδη ολοκληρώσει την μελωδική της παράθεση – καταλήγουν με την ελεύθερη μελωδική τους εξύφανση σε μία μισή πτώση-τομή (μπορεί μάλιστα να παρατηρηθεί ότι ο συνθέτης απέφυγε εντέχνως να υλοποιήσει την ίδια αυτή μισή πτώση στην θέση του μ. 13, προκειμένου ακριβώς να δώσει την δυνατότητα στις τρεις χαμηλότερες φωνές να παρατείνουν λίγο ακόμη την αντιστικτική τους πορεία, μετά το πέρας του *cantus firmus*, το οποίο πλαισιώνουν στα μ. 1-5 και 14-15α).

Το δεύτερο τμήμα (μ. 15-29α) είναι παραπλήσιο του πρώτου, αλλά εμπεριέχει ακόμη περισσότερες εμφανίσεις του “θέματός” του (ντο-δίεση’ – ρε’ – μι’ – ρε’ – ντο-δίεση’ – σι – λα – σολ – φα-δίεση) στις τρεις χαμηλότερες φωνές: εδώ, το *fugato-stretto* υλοποιείται με το θέμα στην 3η φωνή (στα μ. 15-17α), την απάντηση σε αναστροφή από την 2η φωνή (στα μ. 16-18α), το θέμα στην 4η φωνή (στα μ. 17-19α) αλλά και μία επιπρόσθετη απάντηση σε αναστροφή στην υποκείμενη τετάρτη από την 3η φωνή (στα μ. 18-20α), ενώ παράλληλα με την παράθεση του *cantus firmus* στην 1η φωνή (στα μ. 20-27), οι υπόλοιπες εμμένουν ανά ζεύγη στις συνδυαστικές εμφανίσεις του θέματος σε ευθεία και ανάστροφη κίνηση (η 4η με την 3η φωνή στα μ. 20-22α & 21-23α και η 2η με την 3η φωνή στα μ. 23-25α & 24-26α), προτού μία μεμονωμένη παράθεση του θέματος από την 4η φωνή οδηγήσει στα μ. 27-29α στην καταληκτική μισή πτώση στην σι-ελάσσονα του εν λόγω τμήματος. Επομένως, σε σύγκριση με το πρώτο τμήμα, το δεύτερο (που έχει την ίδια ακριβώς έκταση με εκείνο) διαπιστώνεται πως είναι ακόμη πιο πυκνό ως προς τις αλληπάλληλες παραθέσεις του “θέματός” του στις τρεις χαμηλότερες φωνές, αφού εκεί το “θέμα” εμφανιζόταν 4+3 φορές ενώ εδώ παρατίθεται πλέον 4+4+1 φορές και μάλιστα δίχως καν να απουσιάζει και από αυτήν ακόμη την καταληκτική πτωτική διαδικασία!

Η τρίτη φράση του χορικού μέλους (σι – λα – ρε’ – ντο-δίεση’ – σι – μι’ – ρε’ – ντο-δίεση’ – σι) παρατίθεται αυτούσια σε μεγέθυνση από την 1η φωνή στα μ. 34-41, έχοντας νωρίτερα εισαχθεί κατά τρόπον αντιστικτικό από τις τρεις χαμηλότερες φωνές στα μ. 29-33. Ωστόσο, το συγκεκριμένο *fugato-stretto* είναι σαφώς πιο ελεύθερο στην κατασκευή του από τα δύο προηγούμενα, καθώς και ακόμη πυκνότερο: η αρχική παρουσίαση του νέου “θέματος” από την 2η φωνή στα μ. 29-31α προσλαμβάνει την μορφή “τονικής” απαντήσεως, την οποίαν αναστρέφει η 3η φωνή με την είσοδό της στα μ. 29b-31, προτού το “θέμα” επανεμφανισθεί εν μέρει στην αυθεντική του μορφή και εν μέρει παρηλλαγμένο από την 4η φωνή στα μ. 30-32a, κατόπιν δε εν είδει “πραγματικής” απαντήσεως από την 2η φωνή στα μ. 31b-33 αλλά και σε αναστροφή από την 4η φωνή στα μ. 32-34a. Ακολούθως, υπό την παρουσία του *cantus firmus* στην 1η φωνή, το ίδιο αυτό “θέμα” εξακολουθεί να εκφέρεται εναλλάξ από την 2η και την 3η φωνή, εν πρώτοις μεν σε ευθεία κίνηση και σε αναστροφή στα μ. 35-37a και 37-39a και έπειτα σε ανάστροφη και σε ευθεία κίνηση (καίτοι παρηλλαγμένο) στα μ. 39-41a και 41-43a, με τα οποία το τρίτο (πέμπτο) δομικό τμήμα του κομματιού αποπερατώνεται διαμορφώνοντας μία τέλεια πτώση-τομή στην σι-ελάσσονα. Συνεπώς, οι εμφανίσεις του θέματος μεταξύ των τριών χαμηλότερων φωνών στα μ. 29-43a μπορούν να κατανεμηθούν σε 5 (στα πέντε πρώτα μέτρα, υπό μορφήν *stretti* σε αποστάσεις μόλις μισού μέτρου) και 4 (στα υπόλοιπα εννέα μέτρα, χωρίς *stretti* μεταξύ των δύο εσωτερικών φωνών).

Το τέταρτο (έκτο) δομικό τμήμα ανοίγει στα μ. 43-48a με ένα ακόμη fugato-stretto, όπου το “θέμα” (ρε´ – ντο-δίεση´ – ρε´ – μι´ – λα – σι – ντο-δίεση´ – σι – λα) εισάγεται ανά μέτρο, πρώτα από την 3η φωνή στην αυθεντική του μορφή (μ. 43-45a) και ακολούθως σε αναστροφή από την 4η φωνή (μ. 44-46a), σε ευθεία κίνηση στην υπερκείμενη εβδόμη από την 2η φωνή (μ. 45-47a), καθώς και σε αναστροφή στην υπερκείμενη δευτέρα από την 3η φωνή (μ. 46-48a). Τακτικές επίσης παραμένουν οι εμφανίσεις του και μετά την είσοδο της 1ης φωνής εν είδει cantus firmus στα μ. 48-55: συγκεκριμένα, από την 2η φωνή στα μ. 48-50a, από την 3η φωνή σε αναστροφή στα μ. 50-52a και σε stretto από την 4η φωνή στα μ. 51-53a, περαιτέρω δε από την 2η φωνή στα μ. 53-55a και, τέλος, από την 4η φωνή στα μ. 55-57a, όπου σηματοδοτείται το κλείσιμο αυτού του τμήματος με μία αρχαϊκού τύπου “τέλεια” πτώση (από την οποία απουσιάζει η “clausula basizans”, δηλαδή η τυπική γραμμή του μπάσσου) στην σχετική Ρε-μείζονα. Έτσι, η κατανομή των εμφανίσεων του “θέματος” στις τρεις χαμηλότερες φωνές (4+4+1) είναι εδώ παρόμοια (αν και όχι ταυτόσημη ως προς τις λεπτομέρειές της) με εκείνη που παρατηρήθηκε και για το δεύτερο δομικό τμήμα του χορικού αυτού πρελουδίου.

Με την παρουσίαση της τελευταίας φράσεως του χορικού μέλους (λα – ρε´ – ντο-δίεση´ – σι – φα-δίεση – σολ – λα – σολ – φα-δίεση) από την 3η φωνή στα μ. 57-59a και την “τονική” απάντηση σε αναστροφή που παρέχει η 2η φωνή έπειτα από ένα μέτρο (στα μ. 58-60a) ξεκινά ένα καινούργιο fugato-stretto, το οποίο μάλιστα γίνεται ακόμη πιο πυκνό στην συνέχεια, με την διαδοχική εμφάνιση του “θέματός” του στην 4η αλλά και στην 3η φωνή σε απόσταση ενός μόλις χρόνου του δίσημου μέτρου στα μ. 59b-61 και 60-62a, αντίστοιχα. Ακολούθως, η 1η φωνή κάνει και πάλι την είσοδό της με το “θέμα” σε μεγέθυνση στα μ. 62-69, ενόσω αυτό εκφέρεται παράλληλα από την 2η φωνή στα μ. 62b-64, από την 4η φωνή σε αναστροφή στα μ. 65-67a και ξανά από την 2η φωνή στα μ. 67-69a. Επιπλέον, στα μ. 69-71a το “θέμα” επανεισάγεται από την 4η φωνή, κατ’ αναλογία με το κλείσιμο όλων των προηγούμενων δομικών τμημάτων του κομματιού πλην του εναρκτήριου (πρβλ. τα μ. 27-29a, 41-43a και 55-57a). Στην προκειμένη περίπτωση, εντούτοις, η παράθεση αυτής της μελωδικής γραμμής στην χαμηλότερη φωνή δεν μπορεί να αποφέρει μία ικανοποιητική πτωτική κατάληξη και έτσι το τελευταίο δομικό τμήμα του χορικού πρελουδίου προεκτείνεται κατά ένα τετράμετρο, ενσωματώνοντας δύο ακόμη πλήρεις παραθέσεις του “θέματος” σε stretto (από την 3η φωνή σε αναστροφή στα μ. 71-73a και από μία νέα, 5η φωνή στα μ. 72-74), διατηρώντας συνάμα εν είδει ισοκράτη τον καταληκτικό φθόγγο του cantus firmus στην 1η φωνή και αυξάνοντας σταδιακά το πλήθος των διαφορετικών φωνών από τέσσερις σε έξι μέχρι την τελική πτώση, η οποία με τονικούς όρους μπορεί να είναι μονάχα μία *μισή* πτώση στην σι-ελάσσονα, αλλά καθίσταται απολύτως επαρκής για την αποπεράτωση μιας πολυφωνικής συνθέσεως σε *φρόγιο τρόπο*. Ως αποτέλεσμα, εξ άλλου, αυτής της διεύρυνσης του τελευταίου δομικού τμήματος σε σχέση με όλα τα προηγούμενα (από 14 σε 18 μέτρα), ο αριθμός των παραθέσεων του “θέματός” του από τις τρεις χαμηλότερες φωνές αυξάνεται σε 4+3+3, συμβάλλοντας συνεπώς και με αυτόν τον τρόπο στην διαμόρφωση ενός πολυεπίπεδου καταληκτικού επιστεγάσματος στην συνολική μορφή.

23 Ιανουαρίου 2016
Ιωάννης Φούλιας